

Jasno je da je Krist morao ucijepiti objavu o svojem Božanstvu u starozavjetnu objavu o jednom Bogu. To je On učinio vrlo oprezno, ali i jasno; samo to nitko nije pravo razumio prije uskrsnuća. Svjetlo uskrsnuća razjasnilo je mnoge riječi koje je Krist rekao prije uskrsnuća. Samo poslije Kristova uskrsnuća postalo je jasno u svjetlu vjere da Božanstvo Sina (i Duha Sv.) ne vodi u politeizam. — Dakle, prema autoru, Isus je objavio svoje Božanstvo formalno implicitno, što je poslije uskrsnuća postalo potpuno jasno, eksplicitno.

To nam, po mom mišljenju, autor članka hoće da pr'opói. Zato možemo biti zahvalni i autoru koji je članak napisao i uredniku koji je našao načina da dobije prof. Descampsa za suradnika, iako, naravno, ne moramo prihvatiti autorovo mišljenje o dimenziji »povijesti redakcija«.

JEDNA (NE)POTREBNA RAZMJENA MISLI*

Jordan Kuničić

U CuS-u, br. 3, god. 1972., str. 211—222, objavljen je moj članak pod naslovom *Rodoljublje u etičko-moralnom prostoru*. Članak je išao za tim da postavi rodoljublje u etičko-moralni prostor, što se dosta rijetko dešava. Glavna je preokupacija članka bila, kako se i iz naslova vidi, da se zdrav osjećaj prema domovini i naciji ne smatra fetišem, te da se ne pribjegava bezbojnom kozmopolitizmu. Usput su dodirnuta i neka pogranična pitanja, u vezi s glavnim pitanjem.

U istom časopisu, br. 4., iste godine, na str. 352—357. tiskan je osvrt Ante Škobalja na moj članak u cjelini, jer da su u njemu mnogi važni i osnovni pojmovi ostali nejasni. On u članku nalazi »protuslovlja«, ponegdje »kriva tumačenja«, i to upravo s obzirom na pogranična pitanja dodirnutu u članku. Iako mi pisac nije poznat ni na području teološke moralke ni na polju katoličke društvene nauke, njegov sam osvrt prihvatio ozbiljno, jer je dao dosta negativnu ocjenu na neka važna pitanja. Potražiti ću mjesta na kojima bih — prema mišljenju A. Š. — bio nedosljedan, nejasan, neispravan i sl.

1. A. Š. navodi da sam pisao kako neke osnovne životne kategorije predstavljaju nešto po sebi tragično. Molim čitaoca da pogleda str. 211. u mom članku, prvu rečenicu, pa će ustanoviti da je subjekt u toj rečenici »činjenica«, i da o činjenici govorim da je tragična, a ne o domovinskom,

* Poštujući razmjenu misli, *Crkva u svijetu* — više puta smo naglasili — tiska i članke iza kojih uredništvo ne stoji. Vjerni tome načelu, donosimo i ovaj odgovor u cjelini. (Uredništvo)

nacionalnom porijeklu ili o drugim osnovnim životnim kategorijama. Smatram i unaprijed da je ta činjenica »donekle i tragična«, naime, da se ljudi i radi te kategorije svađaju i tuču. To se događa bilo da ljubav prema domovini i naciji prijeđe u »sacro egoismo« ili pretjerani nacionalizam, bilo da se taj zakoniti osjećaj prema domovini i naciji guši od strane silnika. Prema tome, niti u tekstu u mom članku stoji da su te osnovne životne kategorije »same po sebi« tragične, niti je bilo razloga da se A. Š. poziva na kršćansko stajalište u tom pitanju. Osnovno je pravilo hermeneutike da se smisao otkriva iz teksta, riječi, a ne iz nametnutog ili umišljenog smisla. Zbog čega je A. Š. stavio drugi subjekt u moju prvu rečenicu? — to ne znam.

2. Jasna je činjenica da nasilja i nepravde nad osnovnim životnim kategorijama ponekad predstavljaju velike zločine, jer onemogućuju nekome da se zove »svojim imenom i govori svojim jezikom«, i tada takav individuum »nije ni čovjek u osnovnom i životnom smislu« (A. Š. u osvrtu na str. 352). Ne ulazim u pitanje da li pojmovi »čovjek u osnovnom i životnom smislu« i »zvati se svojim imenom i govoriti svojim jezikom« predstavljaju pojmove koji se — govoreći logički — potpuno pokrivaju, niti ulazim u pitanje da li bi genocidi i abortusi predstavljali još »monstruoznije zločine«, želim objektivno konstatirati da je ponekad i »sacro egoismo« izvor velikih zločina. S etičko-moralnog gledišta vrijedan je osude i pretjerani nacionalizam i nasilni kozmopolitizam.

3. Nije mi jasno zbog čega A. Š. troši mnogo retorike da dokaže kako nisu domovina i nacija krive za zločine i nepravde, nego da su krivi zločini i nepravde protiv domovine i nacije, prema tome da ne smijemo zbog tih nepravdi i zločina odbaciti te osnovne životne kategorije. Ne znam, velim, jer vjerojatno pretpostavlja da i ja i čitaoci to znaju. Ali tako se boriti za svoju domovinu i svoju naciju da se time povrijede prava drugih na njihovu domovinu i naciju isto tako može postati izvorom velikih zločina. Očito, ne odbacujemo zbog toga kategorije domovine i nacije, ali, ni naše ni tuđe, jer u tome svi ljudi imaju ista prava. Ne znam gdje je A. Š. našao da sam ja te osnovne kategorije zabacio ili osudio. Moje su riječi još na snazi: »Donekle je tragična činjenica da i neke osnovne životne kategorije ljude ponekad razdvajaju« (moj čl. str. 211., prva rečenica). Da, mnoge su žrtve pale i zbog nasilja nad domovinama i nacijama i radi poziva na svoju domovinu i naciju. Zar nacional-socijalizam i fašizam to ne potvrđuju?

4. Izraz »nacionalizam« jest nejasan. Koji je izvor tog nejasnoći? A. Š. odgovara: »(Osnovni pojmovi) nisu nejasni zbog sebe, nego zbog ljudskih zločina i poprimljene upotrebe, koju konačno moramo prihvatiti u određenom obliku« (str. 353). I A. Š. upozorava da »to treba reći«. I ja bih na to primijetio: prvo, da nejasnoća dolazi i od toga što se u jednoj te istoj vrijednosti, u našem slučaju u naciji, lako pomiješaju i negativni i pozitivni elementi, pa i sam izraz »nacionalizam« ima korijen od »nacija« i dočetak »—izam« s negativnim prizvukom; drugo, ako »ljudski zločini i poprimljene upotrebe«, kako piše A. Š., čine izraz nejasnim, što bi se dogodilo kroz vjekove s izrazom *Bog?*; treće, nije samo anacionalizam neka vrsta grijeha, nego i pretjerani nacionalizam; četvrto, rekao bih i

ja: »No, to treba reći!«; peto, ponekad u člancima netko želi da je nešto rečeno, a drugomu to nije potrebno, pitanje je subjektivne naravi.

5. Ne posjedujemo jedan ustaljeni izraz kojim bismo izrazili pretjerani osjećaj prema naciji i domovini, niti izraz kojim bismo izrazili nedovoljan osjećaj prema naciji i domovini. Zbog toga moramo upotrebljavati pomoćne izraze npr. »pretjerani« ili »nezdravi« i sl. No, A. Š. mene smatra uhvaćenim u protuslovlju pa pita: »Postoji i neki drugi nacionalizam, te bi na taj način mogao biti i vrlina (A. Š. na str. 353)? Upotrebom tih pomoćnih izraza, pridjeva, piše A. Š. stvaraju se zabune i nejasnoće (A. Š. na str. 354).

Odgovaram: prvo, ne smatram da je A. Š. u stanju zabraniti svemu svijetu da se služi tim pomoćnim oznakama, pa, kad se njima služi i drugi vat. sabor (AG br. 15), i Pio XIII (u nav. izd. br. 4024; 4025; 5053) i drugi, služiti će se i ja i upravo zato da bude jasnije da li govorim o zdravoj osnovi (»nacija«, osjećaj prema naciji) ili dvojbenom i negativnom završetku (»izam«); drugo, kada pisac, bilo koji — pa i ja — želi isključiti mogućnost da se izraz upotrijebi u ispravnom smislu, nadodaje pridjeve ili oznake kao što su »pretjerani« ili »nezdravi« i sl.; to je posve u skladu s logikom, koja zna, npr., za »particulae reduplicantes«; treće, kada tekst nije dovoljan za razumijevanje pišćeve misli, treba se osvrnuti na kontekst, što je posve razumljivo; četvrto, u dijalogu s onim koji niže opravdanost nacionalnih osjećaja može se upotrijebiti izraz »nacionalizam« da se naglasi upravo ona zdrava osnova toga izraza, (no tada kontekst govori kakva je misao pišćeve); peto, ne opstoji nacionalizam koji bi katolička društvena nauka odobrila ako je doista onaj »pretjerani« ili »nezdravi«, a vidjet će se iz konteksta o kojemu se govori; šesto, neka A. Š. predloži svjetskoj javnosti, pa i papama, da se tako više ne izražavaju.

6. Gdje počinje nacionalizam u pravom smislu, ili onaj »pretjerani«? Odgovorio sam u svom članku na str. 217. u periodu koji počinje riječima: »Svaki član jedne nacije...« Kada A. Š. uporno tvrdi da »domovinska ljubav ni u kojem slučaju ne može biti pretjerana« (str. 355 u fus-noti), smatram da pretjeruje. Pio XIII govori ispravnije: da se događa da plemenit i zakonit osjećaj ljubavi prema domovini degenerira u osvetničku strast, u neutaživu oholost kod jednih, i neizlječivu bol u srcu kod drugih (br. 719). Ljubav prema svojoj domovini ne znači nužno prezir drugih, zapostavljanje drugih, tj. taj pojam može prijeći u ekstrem, ali ne mora (br. 4672).

Rekao bih, ipak, da je ovdje više »lis de verbo«, jer grijeh se protiv domovine očituje bilo vrijeđajući domovine drugih ljudi, bilo ne gojeći osjećaj prema svojoj. Ako u prvom slučaju ja govorim o pretjeranoj ljubavi prema domovini, a A. Š. to ne želi, to je njegovo subjektivno stajalište, ne smatram da je u tome bitno neslaganje. Ne slažem se s njim što na tako brzu ruku odbija tuđi način izražavanja, i još ga osuđuje, te na »jeftin« način nalazi protuslovlje gdje ono ne postoji.

7. To vrijedi i za ovu ideju. Pisac osvrta, A. Š., piše da se u vrlini ne može griješiti pretjerivanjem niti nedostatkom, nego da se to događa

»u postupku prema vrlini«. Vrlina, piše on, nikada ne može biti ni pretjerana ni defektna (str. 354). I A. Š. je toliko siguran u tu svoju tvrdnju da mene smatra idejnim protivnikom u tom pitanju pa izriče ocjenu da ja »pogrešno tumačim« da šovinizam proizlazi iz pretjerane ljubavi prema svojem narodu.

Moralika nas uči da za svaku vrlinu ili krepost možemo reći da je u »zlatnoj sredini«, ali ne »essentialiter et ratiōne habitus«, nego »causaliter, secundum effectum, ratiōne obiecti«. To znači da je vrlina u isto vrijeme i maksimalni domet, jer odgovara savršenstvu, ali se ona nikada ne može pretvoriti u manu (J. K., *Znanost spasenja*, Zagreb, 1969., sv. II, br. 109; sv. Toma, *In Eth. ad Nicomachum*, br. 711; 741; 1109). Apstraktno ili sustavno govoreći i ljubav prema domovini i prema naciji može biti dobra i zla, ispravna i neispravna, ali konkretno govoreći (što vrijedi i za svaki čovječji svjesno—hotimični—slobodni čin) bit će ili ispravna ili neispravna, ili dobra ili zla, a ne indiferentna, dakle, konkretno govoreći ona će uvijek biti pod moralnom kvalifikacijom ili valorizacijom.

To je moralistima toliko jasno da govore i o mogućnosti pretjerivanja na području bogooblične kreposti svete ljubavi prema Bogu. »Nikada čovjek ne može toliko ljubiti Boga koliko ga mora ljubiti, niti može u Boga vjerovati, niti se ufati, koliko bi morao vjerovati i ufati se« (sv. Toma, I—II, 64, 4), ali od strane subjekta moguća je pretjeranost prelazeći »mensuram nostrae conditionis«, od strane subjekta ili okolnosti u kojima se nalazi subjekt. Uostalom, ulivene kreposti funkcioniraju po mehanizmu stečenih kreposti, pa se toj nauci ne treba čuditi.

Manje je važno hoću li ja očaj nazvati defektom nade ili defektnom nadom, a preuzetnost ekscesom nade ili pretjeranom nadom, ili ću reći da je nada (ufanje) kao krepost između očaja i preuzetosti kao manâ, jer tada govorim isto, samo upotrebljavam razne načine izražavanja. Ja smatram da je način izražavanja samo sredstvo, a misao i smisao je cilj. Čemu toliko retorike oko manje važnog pitanja? Studenti moralike tu distinkciju sigurno znaju.

8. Jest, postavio sam razliku između *domovine* i *nacije*. Razlog je osnovne naravi: Ako se dvije vrednote u konkretnosti života nužno ne pokrivaju, ne poistovjetuju, znači da se razlikuju. Netko se može smatrati pripadnikom Hrvatske, zvati Hrvatsku svojom domovinom, ali to ne znači da se mora zvati Hrvatom, on može pripadati drugoj naciji. Ako taj moj sud, iznesen na str. 214. moga članka, A. Š. ne odobrava, slobodno mu polje, ali neka se ne muči da mene i moje istomišljenike pokušava uvjeriti u svoje stajalište.

Dužnost bi mu bila da najprije obeskrijepi moje razloge navedene na istom mjestu, zatim da iznese razloge, potkrijepljene činjenicama u prilog poistovjetovanja domovine i nacije, konačno mu je dužnost da svoje tvrdnje verificira sa stvarnim stanjem u svijetu, među narodima, gdje će naći da na istom teritoriju, u istom domu, u brauku, opstojе pripadnici raznih nacija — a u istoj domovini. Susrest će se s činjenicama da nacionalni osjećaj doživljuje razne alteracije, domovinski ne doživljuje, što znači da se ne poistovjetuju.

Smatram da bi A. Š. bio učinio veću uslugu da je napisao članak s temom kojoj on posvećuje opaske u ovom osvrtu, a koja je u mom članku na periferiji. Isto tako smatram da bi bio učinio veću uslugu nauci da je sam pokušao iznijeti i dokazati protivne tvrdnje, nego pisati kao da drugima zabranjuje misliti i izražavati se na drugi način osim kako on želi i kako on smatra najboljim.

9. Ova moja opaska vuče sa sobom jednu još težu. Posve nelogično i inkriminatorno postupa A. Š. kada tu ideju povezuje sa zaključkom da se tom razlikom između domovine i nacije (koju ne stavljam samo ja nego i drugi) »stavlja u pitanje naravno pravo nacije na nacionalnu državu« (A. Š. na str. 355). To su dva različita pitanja. Isto tako treba da A. Š. odgovori da li je pojedinoj naciji slobodno stupiti u sklop s drugim nacijama te stvoriti jednu državu? Kroz to vrijeme suživljenja — kako ćemo nazvati pravo nacije na svoju nacionalnu državu? Nikada, ni s jednim izrazom, nisam zanijekao, niti mogu zanijekati osnovno pravo naciji, svakoj naciji, da stvori državu, ali tvrdim ponovno da niti to sve nacije mogu izvesti ili realizirati, niti se time tim nacijama koje ne mogu ostvariti svoju državu ničeće osnovno pravo na formiranje svoje države. Jedno je sigurno: nacije imaju pravo prenijeti to svoje osnovno pravo na jednu državu u zajedništvu s drugim nacijama. I mladić ima pravo birati djevojku, djevojka mladića, to je njihovo osnovno pravo, ali, pošto su to pravo izabrali, dok žive u zajedničkom životu, ne mogu u isto vrijeme s istog stajališta živjeti zajedno i živjeti posve odvojeno. To bi doista bilo protuslovlje.

Prema tome nije ispravno miješati pravo formiranja zasebne države s pravom samoopredjeljenja, jer upravo nacija s vlastitim samoopredjeljenjem može suspendirati privremeno svoje pravo te ga stopiti s pravima drugih nacija i formirati jednu polinacionalnu državu. Stari bi rekli da svaka nacija ima neotuđivo pravo na svoju državu »in sensu diviso«, ne »in sensu composito«. Možda ovaj izraz nekima pravi mučninu, ali nije manja mučnina čitati nediferencirano iznošenje ideja. Svaka nacija ima uvijek osnovno pravo na samoopredjeljenje, nitko joj ga ne smije zanijekati, ali ona ga može, barem privremeno, svesti na pravo in actu primo. To činjenice potvrđuju.

10. Na str. 356. pisao sam osvrta, A. Š., piše da Ivan XXIII priznaje svakoj naciji pravo na samoopredjeljenje, na samostalnost, na vlastitu državu. A Ivan XXIII u PinT br. 94. tvrdi što i ostali pape, naime, da ne diraju u to osnovno pravo *nije moguće* postići da se geografske granice poklapaju s etničkim. Da, to je nemoguće, i tako sam pisao i ja u svome članku na str. 216. u odjeljku koji počinje »Katolička društvena nauka itd.«. Ako je nemoguće, neostvarivo, zar je onda predmetom pametnih želja u svakom slučaju? A nikada ni s jednom riječi nisam doveo u pitanje da barem neke nacije to pravo mogu de facto i realizirati. Koje? To nije pitanje članka koji je preokupiran idejom o etičko-moralnom valoriziranju domovinskog i nacionalnog osjećaja i njihovim deformacijama.

11. Pavao VI poziva sve nacije da se pobratime u krilu UN. Posve je neopravdan zaključak A. Š. da to mogu postići samo one nacije koje su potpuno samostalne. Svi narodi u jednoj državi mogu ostvariti to bra-

timljenje preko svojih zakonitih zastupnika. Uostalom, Pavao VI nije ni jednim izrazom spomenuo kauzalnu vezu između bratimljenja i potpune samostalnosti. Jer, kako rekoh, bratimljenje se može realizirati posredstvom zakonitih državnih predstavnika.

Ono na što Pavao VII upozorava u PP br. 78. jest upravo tendencija ujedinjavanja, odnosno tendencija da se uspostavi jedna svjetska vlada koja bi bila u stanju efikasno djelovati na pravnom i političkom polju. Papini savjeti bratimljenja ne mogu počivati na neostvarivoj ideji, nego na ostvarivoj, jer Papa ima smisao za realne situacije u svijetu.

12. A. Š. pita na str. 356. da li ja osuđujem princip prema kojemu bi svaki narod morao imati svoju državu, ili osuđujem mišljenje onih koji bi htjeli porobljenim i potlačenim narodima koji nemaju svoje države oduzeti čak i naziv »nacije«.

Potpuno je deplasiran upit u drugom dijelu tako formulirane rečenice, jer nigdje ni jednim izrazom nisam dao povoda za tako neumjestan upit, a jasno sam naglasio da je osjećaj prema naciji jedan od osnovnih i nepovredivih osjećaja.

Sigurno je da nijedan narod ne smije biti na silu lišen prava samoopredjeljenja. To je izvan diskusije. Ali nijedan se narod ne može ni prisiliti da formira svoju posve zasebnu državu, on može svoje pravo združiti s pravima drugih naroda i prenijeti na jednu zajedničku državu. Povijest ima dosta primjera.

Očito, odbacivanjem »principii nationalitatum« katolička društvena nauka tvrdi i da nitko ne smije drugoga lišiti nacionalnih prava i da nitko ne može prisiliti jedan narod da formira posve zasebnu državu, jer mu povijesne i druge prilike to možda ne dopuštaju. Pisci katoličke etike tako su mislili i poslije francuske revolucije, pa A. Š. može vidjeti kako je pitanje rješavao, npr., Marcellus a Puero Jesu u svojoj nekada klasičnoj knjizi pod naslovom *Philosophia moralis et socialis*, izdanje 1913., na str. 813. Ono što sam iznio u svom članku na str. 216. iznio je i Ivan XXIII u PinT u br. 94, naime: ne nijećući nijednom narodu da, ako prilike dopuštaju, može formirati posve zasebnu državu u svakom pogledu, u konkretnim prilikama današnjice ne smatra se da je to za svaki narod izvedivo.

Ako hoćemo ozbiljno raspravljati, moramo imati pred očima razliku između mogućnosti da svaki narod *de facto* ima svoju posve zasebnu državu od nauke da svaki narod *de iure* ima neotuđivo pravo da formira svoju posve zasebnu državu. Isto tako moramo razlikovati mogućnost da svaki narod *posredstvom zakonitih predstavnika* sudjeluje u zajedničkom dobru čovječanstva od prisile da to mora biti jedino ako je *posve, sa svih stajališta, samostalan*. Koliko bi bilo država, kada bi svi narodi svijeta, raspršeni po zemljinoj kugli, *de facto* tvorili svoju posve zasebnu i samostalnu državu?!

13. Što za mene znači »narod-država«? Što i ime označuje. To je narod čije se etičke granice poklapaju s političkim, ili to je monolitna država, država jednog naroda, kakvih na svijetu ima.

Nepojmljivo je kako A. Š. odmah vidi u tom izrazu neko strašilo. Zar su te države *uvijek* i *posvuda samo* i *jedino* »Moloh-država«? To treba dokazati. Zbog potpunog nerazumijevanja toga izraza A. Š. piše da u »narod-državi« mali narodi moraju nestati da bi ona, tj. jedna država nastala (u svom članku na str. 357). To je, jednostavno rečeno, maštanje i pridi-jevanje drugima svojih misli. U »narodu-državi« nema drugih naroda, nema nacionalnih problema upravo zbog toga što je monolitna država. Taj sam izraz protumačio i u KDN u br. 22. i u mom članku u CuS-u na str. 216.

* * *

Nastojao sam se osvrnuti na glavne punktove u koje je upro svoje oštrice A. Š. Doista nije mi lako čitati kako mi zamjera da ne shvaćam u čemu je nauka o »zlatnoj sredini« u krepostima, ili pita da li priznajem osnovna prava na samoopredjeljenje i sl. I o tome sam pisao u svojoj KDN (br. 22. i 34. Ako je A. Š. namjeravao izvesti tako svestran i temeljit »obračun«, morao je potražiti moje mišljenje na drugim mjestima, ili pitati drugoga za tumačenje. A nije mi lako čitati zamjerke što upućuje na račun Papa i drugih katoličkih sociologa u vezi s izražavanjem »pretjerani« nacionalizam i sl., jer mi se čini da i A. Š. teži za nekim guš-nejem tuđih prava...

Koliko god su mnoga »razmimoilaženja« između mene i A. Š. više izvanj-ske, morfološke naravi, ovakve razmjene misli smatram nepotrebnim i suvišnim, a nadasve beskorisnim.

POTREBNA RAZMJENA MISLI*

Ante Škopalj

Da je razmjena misli između prof. Kuničića i mene bila stvarno potrebna, vidi se već po samom tonu, s kojim je prof. Kuničić napisao svoj odgovor, a još bolje po tome, što je prof. Kuničić u svom odgovoru neke misli zaista i promijenio, dotično jasnije izrazio. Sad iz odgovora mnogo jasnije

* Član uredništva *Crkve u svijetu* Ante Škopalj, pisac opsežnog djela *Obredne gomile*, pročitao je dopis dra Kuničića i ponovno napisao kratki odgovor u svezi s iznesenim gledištima na temu *Rodoljublje u etičko-moralnom prostoru*.

Budući da član našega uredništva ovaj put ne ulazi u izravnu polemiku s drom Kuničićem i ne otvara daljnja pitanja, nego ukratko potvrđuje svoja stajališta — posebno načelo o suverenosti naroda — donosimo ovaj njegov odgovor u ovom istom broju u kojemu smo tiskali i tumačenja dra Kuničića, smatrajući da je pokrenuta rasprava o moralno-etičkom sadržaju rodoljublja s ovim dovedena kraju. (Uredništvo)